

Profesor Janusz Wojtusiak - Członek Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, Prezes Oddziału Krakowskiego Towarzystwa w latach 1991–1993

2 kwietnia 2012 odszedł prof. Janusz Wojtusiak, jeden z najwybitniejszych polskich entomologów, znawca motyli, nauczyciel akademicki, pasjonat przyrody, miłośnik gór oraz znakomity fotograf i filmowiec przyrody. Janusz Wojtusiak urodził się w 1942 roku w Krakowie. Od dziecka zafascynowany był przyrodą, a pasję tę odziedziczył po swoim ojcu, prof. Romanie Wojtusiaku – wybitnym przyrodniku, pionierze badań etologicznych i wielu innych dziedzinach w Polsce.

foto. Agnieszka Sadowska

Przedmiotem zainteresowań Janusza Wojtusiaka także była etologia owadów, ale jego pasją stały się przede wszystkim motyle, które badał pod różnymi aspektami, nie tylko w Polsce, ale też w wielu miejscach na świecie. Janusz obserwował i zbierał motyle od wczesnego dzieciństwa, odbywając liczne wycieczki wraz z ojcem w okolice Krakowa, do Podgórek Tynieckich i Kostrza, Ojcowa i Puszczy Niepołomickiej, na także na Podhale i w Tatrach. W te miejsca jeździł też w czasie studiów w ramach działalności w Kole Przyrodników, a później zabierał swoich studentów i współpracowników. Zawsze zadziwiał wszystkich dobrą znajomością tych miejsc, gatunków

owadów tam występujących, a także pasją, energią i świetną kondycją fizyczną.

Studia biologiczne podjął na Uniwersytecie Jagiellońskim w roku 1959. W czasie studiów bardzo aktywnie uczestniczył w życiu akademickim, organizował Koło Młodych Przyrodników, kierował wieloma wyprawami speleologicznymi w Jurę Krakowsko-Częstochowską i Tatry, prowadził obozy naukowe dla studentów. Po studiach, które ukończył w roku 1964, rozpoczął pracę na stanowisku asystenta w Zakładzie Zoologii Systematycznej i Zoogeografii Instytutu Zoologii UJ, kierowanym wówczas przez prof. Stanisława Smreczyńskiego. W tym Zakładzie uzyskał stopień doktora i doktora habilitowanego nauk biologicznych. W latach 60. XX w. i na początku lat 70. XX w. działał szczególnie aktywnie w Polskim Związku Alpinistycznym, jak sam mówił, z miłości do gór i chęci wyjazdu za granicę, w nieznanne. Marzenie to spełniło się gdyż w latach 1966–1967 oraz w 1973 Janusz był uczestnikiem pierwszych polskich wypraw alpinistycznych w Hindukusz afgański i w Kaszmir pakistański. Podczas tych wypraw zebrał bogaty i niezwykle cenny materiał naukowy – wiele gatunków motyli, w tym kilka tysięcy rzadkich okazów niepyłaków z rodzaju *Parnassius*, bielinków, *Baltia* i oczennic, *Karanasa*. Jak wspominał, podczas gdy inni członkowie ekspedycji byli zajęci zdobywaniem ośnieżonych szczytów, on raczej interesował się penetrowaniem wysokogórskich dolin w poszukiwaniu interesujących gatunków owadów. Materiał ten zasilił w późniejszym czasie zbiór naukowy Muzeum Zoologicznego UJ. W czasie wypraw do Azji Janusz nakręcił również wiele godzin filmów, które niedawno zostały opracowane w wersji cyfrowej.

Wynikiem zainteresowań faunistycznych i systematycznych grupą motyli, zwłaszcza należących do słabo poznanych grup tzw. mikrolepidoptera, był doktorat. Jego przedmiotem była budowa morfologiczna mikrolepidoptera z rodziny Adelidae. Praca ta była jedną z pionierskich prac, w której zilustrowana i szczegółowo opisana została budowa aparatów kopulacyjnych samic i samców z tej grupy wraz z umięśnieniem. Szczegóły budowy aparatów kopulacyjnych stanowią cechy gatunkowe i używane są do analiz ewolucyjnych.

Niedługo po uzyskaniu stopnia doktora habilitowanego, na przełomie lat 80. i 90. XX w., objął stanowisko

kierownika Muzeum Zoologicznego UJ i obok prac systematycznych i faunistycznych, Janusz rozpoczął również badania etologiczne, dotyczące rytmiki dobowej zachowania owadów. Rytmika dobową aktywności lokomotorycznej larw różnych gatunków motyli była też przedmiotem jego pracy habilitacyjnej. Wkrótce po objęciu kierownictwa Muzeum otrzymał propozycję wyjazdu na kontrakt dydaktyczny do Nigerii, co w tamtych ciężkich czasach było rzadką możliwością godziwych zarobków dla polskich nauczycieli akademickich. W Nigerii wykładał zoologię oraz entomologię rolniczą w University of Nigeria w Nsukka, od 1982 do 1986 roku. Przez cały okres pobytu w Nigerii niemal każdą wolną chwilę spędzał na wyjazdach do lasów i na sawanny w poszukiwaniu ciekawych ujęć zdjęciowych oraz owadów do zbioru naukowego Muzeum Zoologicznego. Materiał zebrany przez Janusza Wojtusiaka, głównie w południowo-wschodniej Nigerii, w lasach Nsukka i Okomu oraz w górach Obudu i Oban, liczy wiele tysięcy egzemplarzy i jest jednym z najbardziej kompletnych zbiorów Lepidoptera z tego obszaru Afryki na świecie. Wiele okazów tam zebranych okazało się nowymi dla nauki gatunkami, które zostały później opisane przez specjalistów różnych grup systematycznych Lepidoptera. Niektóre z typów opisowych zostały zdeponowane w Muzeum Zoologicznym UJ w Krakowie, podnosząc wartość naukową uniwersyteckiego zbioru. Efektem naukowym pobytu w Nigerii było również opisanie nowego narządu morfologicznego u mrówek z rodzaju *Oecophylla*, przyłg na stopach, umożliwiających tym owadom przesuwanie dużych zdobyczy po śliskich i niemal pionowych powierzchniach.

Po powrocie z Nigerii Janusz Wojtusiak prowadził nadal badania entomologiczne i etologiczne.

Badania, zwłaszcza etologiczne, zaczęły się od tej chwili szczególnie dobrze rozwijać, dzięki zainwestowaniu przez Janusza prywatnych środków w sprzęt naukowy. To umożliwiło właściwą komputerową rejestrację i analizę danych. Przedmiotem badań w tym okresie była nie tylko okołodobowa rytmika zachowania owadów, ale także różne aspekty zachowania owadów społecznych, mrówek, pszczół i termitów. Nadal prowadził też badania dotyczące taksonomii i faunistyki motyli.

W latach 1989–1990 wykładał entomologię leśną na zaproszenie University of Wisconsin w Stevens Point, USA. W tym czasie podjął aktywną współpracę naukową z czołowymi muzeami zoologicznymi w Europie i w Stanach Zjednoczonych, w tym przede wszystkim z Natural History Museum w Londynie. Miała ona na celu kompleksowe opracowanie zbioru

naukowego motyli Muzeum Zoologicznego UJ. W roku 1991 wydał podręcznik etologii owadów, który jest do dzisiaj jedynym tak kompleksowym polskojęzycznym opracowaniem w tym zakresie, szeroko wykorzystywanym przez studentów. Janusz Wojtusiak prowadził od kilku lat prace mające na celu uaktualnienie i ponowne wydanie tego podręcznika, które to plany pokrzyżowała choroba.

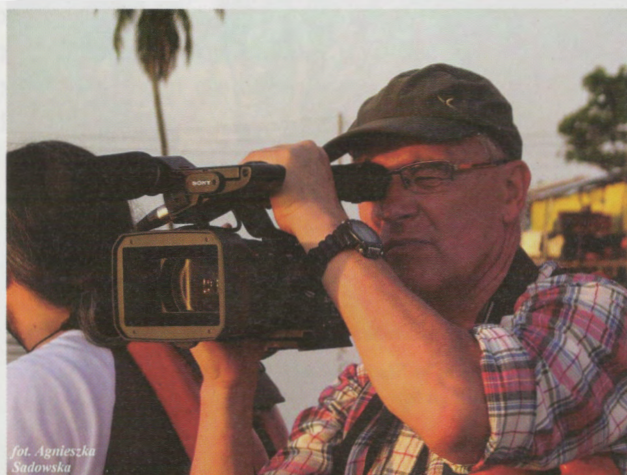

Ryc. 1. Ze studentami w Stacji terenowej Rancho Grande (Wenezuela) w czasie kursu Ekologii tropikalnej, 2010.

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. odbył szereg podróży w celu zebrania materiału naukowego w krajach tropikalnych, w Indiach i Tanzanii oraz w ramach programu naukowego Muzeum Zoologicznego, na wyspach Świętego Tomasza i Książęcej. Owocem tych wyjazdów było powiększanie niezwykle interesującego zbioru naukowego, który posłużył do opublikowania szeregu prac dotyczących fauny, taksonomii w tym nowych gatunków i różnych aspektów biologii i ekologii motyli tego obszaru.

W roku 1994 otrzymał z rąk Prezydenta Lecha Wałęsy tytuł profesora. Od połowy lat 90. XX w. zainteresowania naukowe Janusza Wojtusiaka skierowały się ku obszarom górskim Ameryki Południowej, gdyż dostrzegł on potencjał naukowy, jaki kryła w sobie niemal zupełnie wówczas nieznaną fauną wielu grup systematycznych motyli tego regionu świata. Od roku 1996 uczestniczył lub brał udział w organizacji kilkunastu wypraw naukowych w Andy. W tym, w roku 1996 do Kordyliery Meridy w Wenezueli, w 1997 do zachodniej Kolumbii, w 1998 do północnego Peru, w 2000 i ponownie w 2008 do Boliwii, w roku 2002 do środkowego Peru, w latach 2002–2004 wielokrotnie do Ekwadoru w ramach projektu KBN oraz w 2007 roku ponownie do Wenezueli. W czasie tych wypraw naukowych zgromadzone zostały niezwykle cenne i bogate materiały z rzędu Lepidoptera, które posłużyły do publikacji ponad 100 prac naukowych

i opisanie ponad 400 nowych gatunków motyli i ciem, głównie z rodziny Tortricidae we współautorstwie z prof. Józefem Razowskim. Wraz z nim opisał również nowy narząd zapachowy zlokalizowany na tułowie u afrykańskich przedstawicieli rodziny Adelidae. Jednym z jego ciekawszych dokonań było odkrycie i opisanie pierwszego krótkoskrzydłego i nielotnego samca wśród ciem świata, z rodzaju *Xenomigia* (Notodontiidae). Janusz Wojtusiak był inicjatorem podpisania szeregu umów o współpracy naukowo-dydaktycznej pomiędzy Uniwersytetem Jagiellońskim a kilkoma czołowymi placówkami naukowymi i uni-

Ryc. 1. Podczas sesji filmowej nad Jeziorem Maracaibo w Wenezueli, 2010.

wersytetami w Ameryce Południowej, w tym z Wenezuelskim Instytutem Badań Naukowych w Caracas i Uniwersytetem San Marcos w Limie. Umowy te w dużym stopniu umożliwiły prowadzenie działalności w niemal nieznanymi obszarach lasów górskich przez pracowników, doktorantów i studentów UJ. Eksploracja Andów uplasowała Muzeum Zoologiczne w gronie najbardziej liczących się placówek muzealno-naukowych Europy w zakresie badań fauny motyli oraz bioróżnorodności świata.

Janusz Wojtusiak był cenionym i lubianym przez studentów dydaktykiem. Prowadził przez wiele lat

zajęcia z etologii owadów, zoogeografii i technik entomologicznych. Od roku 2007 współorganizował i był jednym z prowadzących pierwszego w Polsce kursu ekologii tropikalnej, którego część terenowa odbywa się rokrocznie w Wenezueli. Przez ostatnie kilka lat największą uwagę poświęcał swojemu hobby, filmowaniu przyrody. Nakręcił i zmontował wiele godzin filmów, które są wykorzystywane w działalności dydaktycznej oraz promocyjnej Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Wolne chwile wykorzystywał na wycieczki terenowe w Tatry, Alpy i Góry Skaliste skąd zawsze przywoził ciekawe okazy owadów. Janusz Wojtusiak był gorącym orędownikiem budowy nowej siedziby Muzeum Zoologicznego UJ i utworzenia nowoczesnej wystawy dydaktycznej w ramach powstającego obecnie Centrum Edukacji Przyrodniczej UJ, którego był seniorem budowy.

Przez wiele lat współpracy z Januszem, obserwowaliśmy niezwykle wysiłek i pasję, którą Janusz wkładał we wszystko, czym się zajmował. Dzięki tej pasji udało się wiele rzeczy zrealizować, zwłaszcza w trudnych latach 80. i 90. ubiegłego stulecia. Janusz nie tylko był naukowcem i nauczycielem akademickim, ale także organizatorem życia naukowego i bazy badawczej. Dzięki jego uporowi udało mu się stworzyć w ramach Muzeum Zoologicznego UJ nowe wystawy oraz liczący się na świecie naukowy zbiór Lepidoptera. W Muzeum dostali zatrudnienie dobrzy specjaliści – wychowankowie Janusza, którzy będą kontynuowali jego dzieło. Janusz Wojtusiak oszczędził przedwcześnie, planując nowe pomieszczenia Muzeum i kolejne wyprawy. My, którzy z nim przez wiele lat współpracowaliśmy będziemy pamiętać jego osiągnięcia, pasję i przyjaźń, którą nas obdarzał.

Elżbieta Pyza
Tomasz W. Pyrcz

Errata

W numerze 1–3 tomu 113 *Wszechświata* doszło z winy redakcji do pomyłki w opisie fotografii do artykułu *Życie w zimie – Przypadek najmniejszych ssaków świata* Michała Bogdziewicza. Błędnie opisano przedstawionego osobnika jako ryjówkę aksamitną *Sorex araneus*, w rzeczywistości jest to zębiełek karliczek *Crocidura suaveolens* z rodziny ryjówkowatych. Przepraszamy za pomyłkę.